

O‘ZBEKISTONDA BOZOR IQTISODIYOTIGA O‘TISHNING TARIXIY BOSQICHLARI VA XUSUSIYATLARI (1991-2000)

Muallif : Norqulov Temur

Abstract: O'zbekistondagi iqtisodiy islohotlar jarayoni 1990-yillarda uch xil bosqichda izchil bo'lmagan bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Iqtisodiy ko'rsatkichlar 1990-yillarning birinchi yarmidagi qulay tashqi sharoitlar va yaxshi siyosat ishlab chiqish bilan bog'liq edi, garchi 1996 yil oxiridagi siyosat xatolari salbiy oqibatlariga olib keldi. O'zbekiston siyosatning muhimligini ko'rsatadi, lekin tez islohot va bosqichma-bosqichlik nuqtai nazaridan tuzilgan munozaraga kam yoritib beradi.

Kalit so'zlar: bozor , export, import, pul

KIRISH

O'tish davrining dastlabki yillarida deyarli barcha o'tish iqtisodiyotlarida ishlab chiqarish keskin pasaydi. Biroq O‘zbekiston tajribasi bu qoidadan istisno edi. Ishlab chiqarish biroz pasaydi, tez orada kichik, ammo ijobiy va barqaror iqtisodiy o'sish kuzatiladi. “O‘zbek boshqotirmasi” nomi bilan mashhur bo‘lgan bu g‘ayrioddiy spektakl adabiyotda qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining ustunligi, dastlabki sanoatlashtirish darajasining pastligi va boy tabiiy resurs bazasi kabi qulay iqtisodiy sharoitlar bilan izohlangan. Jumboqning muqobil

izohi shundan iboratki, o'tish davrining dastlabki davridagi O'zbekiston iqtisodiyotining nisbiy barqarorligi va 1990-yillarning o'rtalaridan boshlab uning yetarli darajada barqaror ishlashi o'sha paytda o'zbek siyosatchilari tomonidan qabul qilingan iqtisodiy boshqaruv uslubi bilan bog'liq edi.

Ushbu maqolada O'zbekistonning mustaqillikka erishgandan keyingi iqtisodiy ko'rsatkichlari tahlil qilinadi. Biz boshlang'ich sharoitlarni, islohotlarni tanlash strategiyasini va iqtisodiyotning tuzilishini va uning samaradorligini ko'rib chiqamiz. O'tish davrining dastlabki davrida O'zbekiston hukumatining asosiy e'tibori sanoat sektorini mustahkamlash orqali ishlab chiqarishning keskin yo'qotilishining oldini olish, kuchli ijtimoiy himoya va iqtisodiyotni modernizatsiya qilish edi. Qaysidir ma'noda, bu ko'p maqsadlar hukumatning islohotlar strategiyasini tanlashiga ta'sir qildi. Bozor islohotlariga sodiqliklarini e'lon qilar ekanlar, ular iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlari ustidan qattiq nazoratni ushlab turishlari kerak edi. Demak, kichik tadbirkorlik va chakana savdo sohasida islohotlar tez va muvaffaqiyatli kechgan bo'lsa-da, iqtisodiyotning "boshqaruv cho'qqilari" ustidan markazlashtirilgan nazorat hech qachon haqiqatdan ham bekor qilinmagan. Bir vaqtning o'zida nosoz korxonalarda ishlab chiqarishni saqlab qolish orqali ustuvor tarmoqlardagi ulkan investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun hukumatga qisman va endogen ravishda davlat nazoratidagi bank sektori tomonidan yaratilgan va qisman chet eldan jalb qilingan katta moliyaviy resurslar kerak edi. Bundan tashqari, katta miqdordagi resurslar qayta taqsimlandi qishloq xo'jaligi va energetika tarmoqlaridan iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarigacha. (Central Asian Survey , p.7)

MA'LUMOTLAR VA METODOLOGIYA

Ushbu maqola turli nazariy maktablarning tadqiqotlariga asoslangan va yetakchi mahalliy va xorijiy asarlarida taqdim etilgan tendentsiyalar tashqi iqtisodiy faoliyatni rejalashtirish sohasidagi olimlar, mantiqiy va ushbu jarayonni strategik boshqarish bosqichlari, ham at mezo va makro darajalar.

Ushbu maqolaning ilmiy yangiligi keng qamrovli tadqiqotdadir rivojlantirishning nazariy va uslubiy asoslari. O'zbekistonning tashqi iqtisodiy faoliyati (FEA); nazariy maqsadga muvofiqligini asoslash va o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash tashqi iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishiga o'tish globallashtirish sharoitida murakkab. 4 1-bosqich (1991-1995) Iqtisodiy va siyosiy mustaqillikka erishganimizdan beri ta'minlash muammosi alohida tarmoqlarning raqobatbardoshligini oshirish, tarmoqlar va O'zbekiston xalq xo'jaligi korxonalariga aylandi ayniqsa keskin. 1991-1995 yillarda O'zbekiston tashqi savdosi juda yuqori sur'atlarda o'sdi. Bu davrda mamlakatning tashqi savdo aylanmasi oshdi 2,1 barobar, shu jumladan eksport 1,97 barobar, import 2,23 barobar. Tashqi savdo aylanmasining umumiy dinamikasi ko'rib chiqildi davrga narx omili katta ta'sir ko'rsatdi, bu esa tufayli O'zbekiston eksportining asosan xomashyo xususiyatiga ega eksport va tegishli tovarlar importi qiymatini oldindan belgilab beradi. Tashqi savdo sohasidagi islohotlarning birinchi bosqichi 1991 yildan 1995 yilgacha bo'lgan davrni qamrab oldi. Ittifoq parchalanganidan keyin yuzaga kelgan og'ir iqtisodiy vaziyatni hisobga olgan holda eksport-import strategiyasi ichki tahdidlarning oldini olishga qaratilgan edi. Aholining turmush darajasi pastligini hisobga olgan holda, ijtimoiy ziddiyatlarning paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, aholini zarur oziq-ovqat va iste'mol tovarlari bilan ta'minlash, ularning ko'pchiligi uchun mamlakatda o'zini o'zi ta'minlash nolga teng (qand, sifatli un), siyosiy barqarorlikni saqlash kerak edi. 1991-1995 yillar davomida import ulushi asosan mashina va asbob-uskunalar kabi tovar guruhlari hisobiga o'sdi va xizmatlar eksporti rivojlana boshladi, bu 1991 yilda deyarli yo'q edi. Shu bilan birga, oziq-ovqat va energiya kabi tovarlar importi qisqara boshladi. Ko'rib chiqilayotgan davrda eksport-import operatsiyalari uchun zarur institutsional infratuzilma yaratildi: tashqi savdo aloqalarini boshqarish va ularni rivojlantirish bo'yicha respublika, mintaqaviy departamentlar va muassasalar.

Birinchi bosqich eksport va importning tovar tarkibi va geografik yo'nalishini bosqichma-bosqich diversifikatsiya qilish bilan ajralib turdi, bu esa uni yanada mustahkamlash uchun qulay omil bo'ldi.

Agar 1990-yillarning birinchi yarmida asosiy yetkazib berish MDH mamlakatlariga yo'naltirilgan bo'lsa, tashqi iqtisodiy faoliyatni isloh qilishning birinchi bosqichi oxirida eksportning yarmidan ko'pi MDHdan tashqari mamlakatlarga to'g'ri keldi.

Rivojlanishning birinchi bosqichida O'zbekiston Respublikasining tashqi savdosida sezilarli ijobiy o'zgarishlar ro'y berdi. YaIMdagi sof eksport ulushi va aholi jon boshiga eksport kabi makroiqtisodiy ko'rsatkichlar yaxshilandi. Shunday qilib, agar 1991 yilda sof eksport qiymati salbiy bo'lgan bo'lsa, birinchi bosqich oxiriga kelib u 827 birlikka ko'tarildi [9].

Eksportning tovar tarkibida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Mamlakatning eksportga yo'naltirilgan siyosati va uning o'ziga xos xususiyatlari institutsional islohotlar va savdoni liberallashtirishga bosqichma-bosqich (bosqichma-bosqich) yondashuvdan iborat edi. 1994-yilda milliy valyuta (som) joriy etilgandan so'ng, mamlakat eksport salohiyatining o'sishini rag'batlantirish uchun fiskal choralar ko'rildi.

Iqtisodiy rivojlanishning ikkinchi bosqichining turli davrlaridagi salbiy tendentsiyalarni bartaraf etish uchun hukumat tegishli choralar va mexanizmlarni ko'rди. Bular import o'rnini bosuvchi sanoat tarmoqlarini rag'batlantirish, tashqi savdoni tarif va tarifsiz tartibga solish usullarini soddalashtirish choralari bo'lib, ular asosan eksport salohiyatini rivojlantirish va respublikaning eksportga yo'naltirilgan siyosati doirasida eksport bojxona bojlarini bekor qilishga, valyuta bozorini liberallashtirishga (unifikatsiya qilish) qaratilgan.

1996-1998 yillar mahalliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilishga qaratilgan kuchli siyosat bilan tavsiflanadi. Import bojlarining o'rtacha miqdori yuqori (26%) bo'lib, bu importning 10-11% ga kamayishiga sabab bo'lgan

omillardan biri bo'ldi. Proteksionistik siyosat va import o'rnini bosish dasturlarini amalga oshirish natijasida boshqa MDH mamlakatlari bilan solishtirganda sanoat va umuman YaIMning keskin pasayishining oldini olish mumkin bo'ldi. Faol import o'rnini bosish siyosati, sezilarli davlat investitsiyalari 1996 yildan beri iqtisodiy o'sishni tiklash, yuzlab yangi turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarishni tashkil etish imkonini berdi [10, 11].

Respublika tarkibiy siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lgan "sanoat siyosatini muvofiqlashtirishni ta'minlash, eksportga yo'naltirilgan va import o'rnini bosuvchi sanoat tarmoqlarini yaratish, ishlab chiqarishni mahalliyashtirish tizimini keng rivojlantirish" [12] bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishning ijobiy natijasi mahalliy resurslarga asoslangan ishlab chiqarishni mahalliyashtirishning jadal rivojlanishi tufayli importning yanada qisqarishi bo'ldi. Bu yerda davlatning mahalliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilish maqsadida proteksionistik siyosati ham ma'lum rol o'ynadi.

1998-2000 yillarda O'zbekistonning tashqi savdo aylanmasining pasayishi tashqi qarz majburiyatlarini to'lash uchun ijobiy savdo balansiga erishish va importni kamaytirish orqali rasmiy valyuta zaxiralarini barqaror darajada ushlab turish zarurati bilan bog'liq edi. O'zbekistonning MDHdagi asosiy savdo sheriklari eksporti dinamikasidan xulosa qilish mumkinki, bu mamlakatlar yuqoridagi tendentsiyalar va global muhitga yuqori darajada bog'liqlik bilan ajralib turardi .2000-yildan beri eksportni rag'batlantirish uchun moliyaviy vositalardan foydalanish ko'lami sezilarli darajada kengaydi, xo'jalik yurituvchi subyektlarning eksport bo'yicha qarorlar qabul qilishda mustaqilligi oshdi va eksportni tartibga solishning tarifsiz usullari kamaydi. Tashqi iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish va iqtisodiy o'zgarishlarni tezlashtirishda O'zbekiston hukumati XVJ xodimlari bilan birgalikda Monitoring dasturi (2001) doirasida iqtisodiy va moliyaviy siyosat bo'yicha memorandum ishlab chiqqani katta ahamiyatga ega bo'ldi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni liberallashtirish, O‘zbekistonni xalqaro mehnat taqsimoti tizimiga keng kiritish masalalari mamlakatimiz va xorijiy olimlar tomonidan chop etilgan qator ilmiy maqolalarida ko‘rib chiqildi. Shunday qilib, tashqi iqtisodiy faoliyatni liberallashtirish mexanizmlari,

FOYDALANILGAN MANBALAR

Abduhalim o‘g‘li, M.F.Doniyor,A., & Sanat,R.(2025). O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA BOZOR IQTISODIYOTIGA O‘TISH JARAYONI. PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI, 12(01), 161-165.

Bahodir,R.(2024). O‘ZBEKISTONDA BOZOR INFRATUZILMASINI YAXSHILASH VA INVESTITSİYALARNI JALB QILISH. YANGI O‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(1), 69-72.

Muzaffar, E., & Nodirxon o‘g‘li, Q. A. (2025, June). O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA ZAMONAVIY TENDENSIYALARI. In CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY (Vol. 1, No. 3, pp. 485-489).

Nematovna, Y. S. (2025). BOZOR IQTISODIYOTI: AASOSIY NAZARIYALAR VA AMALIY MASALALAR. TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR, 1(8), 517-521.

To‘lqin, H.(2025). O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI IQTISODIYOTI RIVOJLANTIRISH ASOSLARI. TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR, 1(1), 88-94.